

El rei malalt i l'estilet o notes sobre les relacions entre el maltès i el català

Ignasi Badia

Filòleg

ibc@correu.vilaweb.com

Resum

En aquest article es descriuen les relacions entre les llengües maltesa i catalana. Després de repassar succintament la història de Malta, s'hi parla dels dos fets essencials que marquen l'ésser i la vida de la llengua maltesa: l'origen semític, àrab, i la situació sociolingüística actual, que, amb una presència intensa de l'anglès, és més pròpia de les antigues colònies europees africanes o asiàtiques que no pas d'un estat sobirà de la Unió Europea.

Pel que fa a la recepció de la literatura catalana a Malta i de la literatura maltesa al nostre país, podria ser que mai no s'hagués traduït cap obra catalana al maltès, mentre que les traduccions, indirectes, al català d'obres de la literatura maltesa, la trajectòria històrica de la qual es descriu breument en l'article, es redueixen a episodis aïllats i gairebé anecdòtics (una rondalla popular i uns quants poemes del poeta Oliver Friggieri).

Paraules clau: Malta, maltès, Corona catalanoaragonesa, Orde de l'Hospital, Oliver Friggieri.

Abstract

This article describes the relationship between the Catalan and Maltese languages. After a short history of Malta the article focuses on two crucial issues for Maltese language: its Semitic and Arab origins and its current sociolinguistic situation with an intense presence of English. The current Maltese situation evokes last century European colonies in Africa more than the language of one of the new members of the European Union.

Regarding the reception of Catalan literature in Malta, and Maltese literature in Catalonia it may be the case that no translation has ever been made from Catalan to Maltese, while translations into Catalan from Maltese literature are reduced to some isolated instances which could be considered anecdotic: a popular song and some poems by the Maltese poet Oliver Friggieri.

Key words: Malta, Maltese, Catalan-Aragonese Crown, Orde de l'Hospital, Oliver Friggieri.

Sumari

Introducció a Malta i el maltès

Maltesos i catalans

La literatura maltesa

Les traduccions del català al maltès
i del maltès al català

Bibliografia

L'objectiu d'aquest article són les relacions que hi ha hagut al llarg de la història —i que hi ha avui mateix— entre les llengües maltesa i catalana, cosa que vol dir, mal que sigui per sobre, ja que no és pas aquesta l'ocasió d'atènyer la profunditat necessària i desitjable, descriure els contactes que s'han donat entre parlants del català i parlants del maltès —més que no ens pensem— i, més especialment, l'activitat traductora que s'ha produït del maltès al català, i viceversa —menys del que voldríem.

El desconeixement general que envolta Malta al nostre país, tot just pal·liat per la pràctica del turisme i que l'ingrés d'aquesta república a la Unió Europea de segur que contribuirà a fer minvar, requereix, però, que abans donem notícia de la seva història i la seva llengua.¹

Introducció a Malta i el maltès

Anomenem Malta la petita república independent (316 km²) constituïda per Malta —on hi ha la capital, La Valletta—, Gozzo i d'altres illes menors, les quals formen un arxipèlag situat al bell mig de la Mediterrània, entre l'Àfrica i Sicília, encara que més a prop d'aquesta darrera, de la qual, a causa de la pobresa de recursos naturals, Malta ha estat durant segles un mer apèndix. El país és molt poblat: hi viuen unes 375.000 persones, la immensa majoria de les quals té el maltès com a llengua primera.

Després que hi florís una monumental cultura prehistòrica, les illes malteses van entrar en l'òrbita fenícia i, més tard, van conèixer, igual que d'altres països banyats per la Mediterrània, les dominacions successives, no totes de la mateixa importància, de cartaginesos, romans, vàndals, ostrogots, bizantins i àrabs. Els àrabs, que també es van emparar de Sicília, van conquerir Malta a la segona meitat del s. IX, encara que no la van colonitzar fins a mitjan s. XI, amb població probablement procedent de Sicília, que hi va dur la religió musulmana i el parlar àrab local, de tipus magribí. A la fi del mateix segle, però, els normands ocuparen tant Sicília com Malta, amb la qual cosa aquestes es van reintegrar a l'Europa cristiana, malgrat que la població de fe musulmana no en va ser expulsada fins a la primera meitat del s. XIII.

Si d'ençà de l'expulsió dels musulmans Malta va restar desvinculada definitivament del món àrab, a partir de la conquesta normanda va quedar lligada políticament durant tota la baixa edat mitjana al regne de Sicília, per la qual cosa, des del 1282, fou governada pels sobirans de la Corona catalanoaragonesa, o bé pels reis sicilians emparentats amb aquells. La situació política va canviar radicalment el 1530, any que l'emperador Carles, en contra dels desitjos de la gent del país, va cedir les illes a l'Orde de l'Hospital —també anomenat, d'ençà d'aleshores, de Malta—, que els turcs havien foragitat uns quants anys abans de l'illa grega de

1. Ben poca cosa sap el nostre ciutadà corrent de Malta, amb la qual relaciona vagament, però amb raó, un cert orde militar, el dels hospitalers o de Malta; una malaltia infecciosa, la brucel·losi o febre de Malta, i un falcó, que Carles I rebia anualment com a tribut dels cavallers de l'orde i que van catapultar a la fama la novel·la de Hammett i la pel·lícula de Huston i Bogart.

Rodes. Després de molts segles d'estreta unió, Malta es va deslligar de Sicília, si més no políticament, i va agafar cos com a comunitat separada. Amb tot, en el pla cultural, va continuar dins l'esfera italiana.

El règim dels hospitalers va sucumbir amb l'arribada de l'edat contemporània i, passat un parell d'anys de domini francès, Malta va esdevenir el 1800 part de l'Imperi Britànic, per al qual era una important base estratègica. A partir d'aquest moment es va iniciar un doble procés de lenta anglicització i, alhora, de gradual desitalianització de la societat maltesa, procés culminat a la fi de la Segona Guerra Mundial, però complicat per un altre, que es va començar a desenvolupar sobretot durant les darreres dècades del s. XIX, de valoració i promoció dels trets autòctons i distintius de la cultura del país, especialment la llengua maltesa.

El 1921, el govern britànic va atorgar a Malta un règim d'autonomia, renovat després de la guerra (1947), durant la qual l'illa fou fortament castigada. Finalment, la tensió amb els britànics es va resoldre amb la proclamació, el 1964, de la independència del país, que el 1979 va veure com el Regne Unit abandonava la seva base militar, amb la qual cosa s'extingien els darrers lligams polítics amb la Gran Bretanya. El 2004, Malta ha ingressat com a membre de ple dret a la Unió Europea.

Pel que fa a la llengua maltesa, cal dir que la seva història és, en el context europeu, ben original. Originàriament era una varietat local més de l'àrab, semblava destinada a fer la mateixa fi que els altres dialectes àrabs europeus, és a dir, extingir-se, fos per substitució lingüística fos per expulsió dels parlants, tal com va passar a d'altres territoris que havien estat possessió musulmana, com ara la península Ibèrica, Creta o la mateixa Sicília, de la qual l'àrab va desaparèixer a la baixa edat mitjana substituït pel dialecte italià local.² Possiblement, el mateix hauria succeït a Malta si el país hagués romàs vinculat a Itàlia. Com a mínim, el maltès seria avui, probablement, una llengua minoritzada de l'Estat italià comparable al sard o el friülès, en procés de substitució lingüística. De fet, aquest procés ja havia començat, tant per tal com determinades classes socials utilitzaven extensament l'italià (abans el sicilià) com perquè l'influx romànic, tant sintàctic i fonètic com, sobretot, lèxic, era tant fort que el parlar de Malta havia deixat de ser àrab i s'havia convertit en una veritable llengua mixta,³ estadi que hauria pogut ser l'antesala de la dissolució lingüística si no hagués estat perquè les circumstàncies polítiques van fer que aquesta nova parla, el maltès, sentida com a pròpia i original per la població, cristal·litzés en l'única llengua semítica autòctona d'Europa.

L'excepcionalitat de la situació lingüística maltesa no s'acaba aquí, però. La lluita perquè es reconegués la dignitat de la llengua del país, en millorés la consideració legal i n'augmentés l'ús formal va donar els primers fruits importants a la primera meitat del s. XX amb l'establiment de l'ortografia moderna (1924)⁴ i

2. A Pantel-leria, una de les petites illes veïnes de Sicília, l'àrab s'hi va mantenir fins a l'edat moderna. D'altra banda, a Xipre encara hi resten parlants d'aquesta llengua, en una situació molt precària.
3. Les circumstàncies són, fins a cert punt, comparables a les de l'anglès medieval, fortament influït per diverses varietats franceses.
4. El maltès sempre s'ha escrit amb l'alfabet llatí.

l'oficialització (1934), que van comportar un creixement de la presència del maltès en tots els camps de la vida pública. Després de la independència (1964), encara es va consolidar més l'ús de l'idioma, declarat llengua nacional, a l'administració, l'escola, la literatura, etc. Però el pes de l'anglès, que mai no ha deixat de ser també llengua oficial,⁵ és molt gran: no solament competeix amb el maltès en molts àmbits, com l'ensenyament, la vida laboral, la lectura, etc., sinó que una part notable de la població maltesa ja l'aprèn a casa com a segona llengua, molts parlants barregen tots dos idiomes en la conversa quotidiana, un cert nombre de mares hi parla amb els fills amb la creença que afavoriran l'èxit escolar d'aquests i, fins i tot, hi ha famílies de classe alta que han abandonat l'ús de la llengua del país, amb poc prestigi. En un context així és normal que en maltès abundin les interferències angleses. La situació, doncs, no és la pròpia d'un estat europeu —ni tampoc la d'una llengua europea minoritzada—, sinó que s'assembla molt a la dels estats asiàtics o africans que havien estat colònies europees, amb l'idioma propi del país sense un futur clar a causa de la subordinació en què es troba respecte al de l'antiga metròpolis. Malgrat aquest llast, amb l'ingrés a la Unió Europea el maltès n'ha esdevingut llengua oficial.

Maltesos i catalans

Entre els catalans *lato sensu* i els maltesos hi ha una sèrie de similituds degudes no pas als contactes directes que hi pugui haver hagut entre els dos pobles, sinó a la pertinença d'ambdós al món mediterrani. Aquestes semblances van des d'aspectes gastronòmics, per exemple, els maltesos consumeixen una mena de pa amb tomàquet (anomenat en maltès $\leq ob \acute{b}i \acute{f} \acute{f}ejt$ 'pa amb oli'), fins a l'existència d'etapes històriques comunes (a banda dels períodes cartaginès, romà, àrab, etc. ja esmentats més amunt, possiblement també hi ha una relació entre la cultura talaiòtica i les impressionants construccions ciclòpies malteses).

Ara bé, hi ha hagut etapes de la història en què les relacions entre Malta i el nostre país han estat relativament més estretes que no pas en d'altres. La primera d'aquestes etapes és la que es va iniciar arran de les Vespres Sicilianes, la revolta dels sicilians contra el poder francès (1282), que va acabar amb l'accés, volgut pels sicilians, del rei català Pere II el Gran al tron de l'illa, amb una sobirania que, com ja ha estat dit, incloïa Malta. El govern catalanoaragonès no es va poder establir sinó després d'un període de lluita amb els francesos, en què destaca la batalla naval que, el 1283, va tenir lloc en aigües de Malta i que descriuen, juntament amb d'altres episodis, Bernat Desclot i Ramon Muntaner.

Els privilegis que els maltesos havien obtingut dels anteriors reis sicilians foren confirmats pel rei Pere. Amb això, però, no n'hi va haver prou perquè l'època catalana fos pròspera per a Malta, atacada regularment per pirates o per musulmans i

5. L'italià, llengua oficial tradicional del país, va conservar aquesta consideració fins a l'any 1936. Motius econòmics, culturals, de veïnatge, etc. fan que encara avui sigui força conegut a Malta (el 1995 declaraven que el sabien més de 118.000 persones). En relació amb l'anglès, s'ha de destacar que, també el 1995, hi havia cap a 70.000 maltesos adults que no el coneixien.

sovint donada en feu, contra la voluntat dels maltesos, a barons que hi exercien un domini abusiu.

El període catalanoaragonès de les illes malteses s'acabà el 1530, en què Malta va ser cedida als hospitalers. L'Orde de l'Hospital es dividia en «llengües» o nacions, en què s'agrupaven els cavallers segons la seva procedència: Alemanya, Alvèrnia, França, Provença, Castella (que incloïa Portugal), Itàlia i Aragó (que incloïa la Corona catalanoaragonesa i Navarra).⁶

Els cavallers catalans de la llengua d'Aragó, que utilitzaren com a únic idioma oficial el català fins a l'inici del s. XIX, van assegurar la continuïtat de la presència de la nostra llengua a Malta. A la catedral de Sant Joan, a la Valletta, recoberta de preciosos làpides multicolors de marbre que tanquen els sepulcres dels cavallers, s'hi poden veure els noms i els escuts dels nostres cavallers, principalment a la capella de Sant Jordi, que era la de la llengua d'Aragó, però també en d'altres. A tall de curiositat, per exemple, a la capella de l'oratori o de Sant Joan Baptista hi ha la làpida del mallorquí Nicolau Abri-Descatllar, l'epitafi de la qual és l'únic que és escrit en català (normalment s'emprava el llatí).⁷

De més interès encara és el fet que, a Malta, hi va haver vuit grans mestres de l'Orde pertanyents a la llengua d'Aragó, dels quals cinc van ser catalans: Joan d'Omedes (1536-1553); Rafael Cotoner i d'Olesa (1660-1663), mallorquí; Nicolau Cotoner i d'Olesa (1663-1680), germà de l'anterior; Ramon de Perellós i de Rocafull (1697-1720), valencià, i Ramon Despuig i Martínez de Marcilla (1736-1741), mallorquí. També van ser mallorquins tres bisbes de Malta, un d'abans de l'època dels hospitalers. La influència dels grans mestres catalans —«Els darrers prínceps catalans que han passejat llur senyera vencedora per la mar Mediterrània», en paraules de Lluís Nicolau d'Olwer, un dels nostres autors, juntament amb Josep Pla, que han tractat de Malta en la seva obra— fou notable, especialment la de Nicolau Cotoner, que va fer bastir la principal línia de fortificacions de Malta, coneguda per això mateix encara avui amb el nom de la Cotonera.

Dues preguntes se'ns acudeixen després de conèixer aquests episodis històrics: quins moviments de persones hi va haver entre el nostre país i Malta, i quina petja va deixar el català en la llengua maltesa —la situació de subordinació respecte al sicilià o l'italià en què es trobava el maltès en aquell temps ens permet aventurar l'opinió que en català no hi ha cap rastre maltès, encara que caldria assegurar-se'n a fons.

6. També hi havia hagut una llengua d'Anglaterra, suspesa arran de la Reforma i restablerta a la fi del s. XVIII, amb l'afegit de Baviera.

7. El text d'aquest epitafi és el següent (FR. vol dir 'fra', GR. 'gran' i COMDOR. 'comanador'):

AQUI DESCANSEN LES CENDRES
DE
FR. NICOLAU ABRI DEZCALLAR
GR. PRIOR DE CATALUÑA
COMDOR. DE ESPLUGA CALVA, Y DE
BARCELONA
PECADOR MISERABLE
MORI ALS 21. NOVEM. 1794.

Pel que fa a la primera qüestió, sabem que Roger de Llúria va deixar un contingent de catalans a les illes malteses per tal de defensar-les (1283)⁸ i que potser algun se n'hi va quedar; que hi va haver alguns catalans que durant l'edat mitjana es van establir a Malta, de vegades sembla que procedents de famílies instal·lades prèviament a Sicília, i, d'altra banda, que al s. XVIII hi havia comerciants maltesos a Barcelona, i que també es troben cognoms de Malta a la Mallorca del s. XIX.

Quant als catalanismes del maltès, cal dir que som davant un camp d'estudi gairebé verge. La bibliografia lingüística maltesa no sol tenir gaire en compte la possibilitat que arribessin a l'arxipèlag mots catalans, i els autors parlen sols de manlleus sicilians o italians, francesos o occitans i, és clar, anglesos. S'hauria d'estudiar detingudament quina part de l'aportació catalana a aquests idiomes, especialment el sicilià, pot haver arribat al maltès per mitjà d'ells.⁹ Naturalment, també seria interessant d'estudiar la toponímia maltesa.¹⁰

La literatura maltesa

La literatura popular maltesa de transmissió oral és rica, a diferència del que passa amb la literatura culta, la qual, a causa de les circumstàncies històriques en què ha hagut de viure la llengua maltesa, no ha pogut desenvolupar-se realment fins al s. XX. No podia ser altrament en una societat en què la llengua del poble no era vista més que com una parla sense valor que no podia competir amb idiomes considerats superiors (el llatí, el sicilià o l'italià) i que, doncs, sols es feia servir en la conversa quotidiana, però no pas en àmbits formals com la creació literària.

Hi ha, de tota manera, uns quants textos antics escrits en maltès. En documents notariais de la fi del s. XIV escrits en llatí o sicilià apareixen ja topònims i malnoms maltesos i també es troba algun ús del maltès en actes municipals del s. XVI. A partir d'aquest segle es va desvetllar l'interès erudit per la llengua de les illes, especialment als s. XVII i XVIII, i, per exemple, de mitjan s. XVIII data un diccionari maltès. Pel que fa a la literatura, el primer text que es conserva és un poema de vint versos, la *Cantilena* de Petro de Caxaro, que data de la segona meitat del s. XV

8. Segons Muntaner, l'almirall Roger de Llúria «entrà dins la ciutat [de Malta] ab tota la gent, e pres homenatge d'ells e de tota la illa; e lleixà-los ben dos-cents hòmens, de catalans, qui els defensassen dels hòmens del castell». Més tard, «anà-se'n a la illa del Goi [Gozzo], e combaté la vila, e hac lo raval tantost. E con lo raval hac haüt, volc combatre la vila; e reteren-se al senyor rei d'Aragó, e per ell a l'almirall. E entrà dins, e rebé sagrament e homenatge d'ells; e lleixà-hi per guarda del castell, qui és ab la vila ensems, cent catalans».
9. El lingüista maltès Joseph Aquilina, per exemple, parla d'un mot antic de la seva llengua, *aljoli*, del qual diu desconèixer l'origen (dubta entre la possibilitat que sigui una formació local o que provingui d'un mot sicilià desaparegut). Atès que el mot es refereix a un condiment fet a base d'all triturat o esmicolat, bé podria ser el nostre *allioli*. D'altra banda, Coromines cita com a possible catalanisme directe en maltès *gelu*, que vol dir 'arjau o barra del timó' i vindria d'aquest mot català en la seva forma antiga *aljal*.
10. Per exemple, fullejant per sobre el diccionari toponímic maltès de Wettinger ja es poden trobar noms de lloc com el d'un camp anomenat *tal-Katalana* (1525, 'de la catalana') o el d'una vall anomenada de *Dalmaw* (1557, nom que té l'origen en el català 'Dalmau').

(la còpia que en tenim és, però, de la primera meitat del XVI); més tard, el 1673, es publicà a Lió l'obra *Laudes Cottoneriae*, del maltès Bonamico, que conté un sonet en maltès compost en honor del gran mestre Nicolau Cotoner.

A partir de la fi del s. XVIII es va començar a escriure en maltès de manera continuada, i a la segona meitat del s. XIX es manifestaren els primers símptomes de reivindicació lingüística maltesa. Al principi del s. XX es van anar gestant la gramàtica i l'ortografia estàndards actuals, i els àmbits d'ús de la llengua es van anar ampliant d'ençà de l'oficialització del 1934 i de la independència del país.

Quant a la producció literària, cal dir que de primer l'influx del romanticisme italià era molt important, mentre que els contactes amb la literatura anglesa eren rars, mostra evident de l'ambient cultural en què encara es trobava Malta malgrat la dominació britànica. Després de la independència, un grup de joves escriptors va fundar el Moviment per al Foment de la Literatura (1968) i va obrir les portes de la literatura maltesa a la influència dels grans autors europeus, americans i russos, cosa que va representar un impuls i una renovació. Malgrat això, en la producció maltesa es fa sentir encara el pes de la tradició romàntica i, també, catòlica, aquesta darrera pròpia d'una societat en què el paper de la religió ha estat sempre dominant.

Del paisatge literari maltès podem destacar, entre d'altres, quatre autors: dos d'abans de la independència, Giuseppe Muscat Azzopardi, el pare de la literatura maltesa, i Dun Karm Psaila, el poeta nacional maltès, i dos de després, Francis Ebejer i Oliver Friggieri.

Les traduccions del català al maltès i del maltès al català

No hem sabut trobar cap versió maltesa de cap obra literària catalana. Segurament hi deu haver alguna cosa en alguna antologia o en algun treball especialitzat, però no hem tingut notícia de cap novel·la, recull de poemes o peça teatral nostra que hagi estat traduïda al maltès durant les darreres dècades. És probable que els maltesos que han llegit literatura catalana ho hagin fet per mitjà de traduccions angleses o italianes.

Tampoc no hi ha gaire literatura maltesa traduïda al català, cosa que es deu, evidentment, al desconeixement que, en general, regna al nostre país sobre Malta i la seva llengua, similar al que hi ha sobre la majoria de cultures amb poca capacitat de projecció internacional, cultures i literatures que, per raons conegudes, sembla que, a casa nostra, haurien de desvetllar, si més no, un cert interès. Malgrat això, hi ha com a mínim dues traduccions, indirectes, de literatura maltesa al català.¹¹ L'una és de literatura popular: es tracta del conte maltès «La dona que va curar el rei malalt». La versió catalana, traducció d'una d'alemanya —de Felix Karlinger— que podria ser al seu torn traduïda d'una altra llengua que encara no fos el maltès —punt que no hem pogut confirmar—, ens la dona Tomàs Escuder, de Castelló de la Plana, en el seu recull *Contalles del món*. L'argument és ben senzill: una dona gua-

11. Així mateix, en el nostre *Diccionari de les llengües d'Europa* es pot llegir la traducció al català d'un breu fragment d'una sentència judicial maltesa, que vam traduir a partir de les versions anglesa i italiana, sense perdre de vista, però, l'original.

reix el rei amb el mateix mètode facecions que aquest li havia recomanat a ella anteriorment perquè pogués curar el seu ase.

L'altra és la traducció al català que Joan Armangué, de l'Arxiu de Tradicions, associació amb seu a Càller (Sardenya), va fer de la traducció italiana (de Bruno Rombi) d'uns quants poemes d'Oliver Friggieri. Aquest poeta, que coneix l'Alguer, va néixer a Malta el 1947 i, a més d'haver publicat molts llibres de poesia, narrativa i crítica literària, també ha escrit obres valuoses sobre la història de la literatura maltesa. El 1998 es van recollir les seves poesies al volum *Poeziji*, i n'hi ha hagut que han estat traduïdes en revistes internacionals. Els poemes traduïts per Armangué són «És malalta, la teva veu», «Toqueu les notes tristes», «Insomni», «Mort indiferent», «El poder dins meu» i «El desig és un estilet».

Per acabar, reproduïm aquesta darrera en català i en maltès —és l'única de la qual tenim la versió original— perquè el lector pugui assaborir un tast de la poesia de Friggieri i perquè pugui ni que sigui «mirar» la llengua maltesa.¹²

EL DESIG ÉS UN ESTILET

El desig és un estilet: fa vessar
la sang de la font, perquè el cor sagna fins a la mort.
El passat és el teló d'un teatre: s'abaixa
damunt d'un escenari sorprès, davant d'una buida platea.
El pensament és un vell que excava sempre
i canvia i floreix internament, sense fi.
El cor és una poesia: que abraça
la inutilitat d'un fred univers.
El desig és un estilet: tu l'has clavat molt endins meu.

IX-XEWQA BHAL STALLETT

*Ix-xewqa bhal stallett: tinfed u tnixxi
gelgul id-demm, imbaghad il-qalb ti f'vina.
L-imghoddi bhal siparju: jin f'el f'daqqa
fuq palk skantat quddiem platea vojta.
Il-hsieb bhal rebekkin: ihaffer dejjem
u jdur u jnawwar gewwa bla ma jasal.
Il-qalb bhal poe f'ija: thaddan fiha
l-inutilitajiet t'univers biered.
Ix-xewqa bhal stallett: inti dhaltli 'l gewwa.*

12. Agraïm als senyors Escuder, Armangué i Friggieri l'ajut que ens han ofert en l'elaboració de la part final d'aquest article. La informació sobre Friggieri l'hem extreta amb poques modificacions de la que ens en dona Armangué a l'opuscle *La ruta de les illes: de Sardenya a Malta* (vegeu bibliografia). Tant Friggieri com Armangué ens han permès amablement de reproduir l'original i la traducció, respectivament, del poema «El desig és un estilet».

Bibliografia

- AQUILINA, Joseph. *Maltese Linguistic Surveys*. The University of Malta, 1976.
- BADIA I CAPDEVILA, Ignasi. *Diccionari de les llengües d'Europa*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2002.
- BRINCAT, Joseph. «Il contatto linguistico come motivo comico nella narrativa di consumo e nella farsa teatrale a Malta». A: ARMANGUÉ I HERRERO, Joan (dir.). *Le lingue del popolo. Contatto linguistico nella letteratura popolare del Mediterraneo Occidentale*. Càller: Arxiu de Tradicions, 2003.
- COROMINES, Joan. *El que s'ha de saber de la llengua catalana*. Palma de Mallorca: Moll, 1982. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Vol. I. Barcelona: Curial Edicions Catalanes i "la Caixa", 1995.
- DALLI, Charles. «Reading the past in the sixteenth century: a Maltese humanist revisits the history of Naples». A: ARMANGUÉ I HERRERO, Joan (dir.). *Le lingue del popolo. Contatto linguistico nella letteratura popolare del Mediterraneo Occidentale*. Càller: Arxiu de Tradicions, 2003.
- DESCLOT, Bernat. *Crònica*. Vol. IV. Els Nostres Clàssics. Barcelona: Barcino, 1987.
- ESCUDEU, Tomàs. *Contalles del món*. Alzira: Bromera, 1994.
- FÀBREGA, Jaume. «El pa amb tomàquet, de Catalunya a Malta». A: *Grans plats, grans cuiners, grans artistes, grans escriptors*. Barcelona: Edicions 62 i Associació Conèixer Catalunya, 2003.
- FELICE PACE, Joseph. *The Evolution of the Maltese Language* [en línia]. <<http://www.aboutmalta.com/grazio/study2.html>> [Consulta: 27-12-2003]
- FRIGGIERI, Oliver. «La question linguistique a Malte. L'eveil d'une identité nationale». A: ARMANGUÉ I HERRERO, Joan (dir.). *Le lingue del popolo. Contatto linguistico nella letteratura popolare del Mediterraneo Occidentale*. Càller: Arxiu de Tradicions, 2003.
- «Som un desig». A: ARMANGUÉ I HERRERO, Joan (dir.). *La ruta de les illes: de Sardenya a Malta*. Càller-Valletta: Arxiu de Tradicions, 2000. [Els mateixos poemes de Friggieri apareixeran a SCALA, Luca (dir.). *La rotta delle isole = La ruta de les illes*. Dolianova: Arxiu de Tradicions, en premsa.]
- Gran Enciclopèdia Catalana*. 2a ed. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986-1989.
- HULL, Geoffrey. *The Malta Language Question*. Valletta: Said International, 1993.
- L'orde de Malta, Mallorca i la Mediterrània*. Palma: Sobirà Orde de Malta. Delegació de Balears, 2000.
- LUTTRELL, Anthony. «La casa de Catalunya-Aragó i Malta: 1282-1412». *Estudis d'Història Medieval*, vol. I, (1969), p. 17-30.
- MAS LATRIE, M. L. *Epitafis i inscripcions dels cavallers mallorquins de l'ordre de Sant Joan de Jerusalem*. Traducció parcial de Jaume Bover amb fotografies de Josep Mascaró Pasarius. Separata del *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 47, (1991), p. 195-205.
- MUNTANER, Ramon. *Crònica*. Vol. I. (Les Millors Obres de la Literatura Catalana). Barcelona: Edicions 62 i "la Caixa", 1984.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís. *El pont de la mar blava. Notes de viatge per Tunísia, Sicília i Malta*. Barcelona: Llibreria Catalònia, 1928.
- PLA, Josep. *Obra completa*. Vol. XV. Barcelona: Destino, 1970.
- PRICE, Glanville (dir.). *Enciclopedia de las lenguas de Europa*. Madrid: Gredos, 2001.
- VELLA, Andrew Paul. «Malta aragonesa». *Segundo Congreso Internacional de Estudio sobre las Culturas del Mediterraneo Occidental. Trabajos leídos en Barcelona (29 septiembre-4 octubre 1975)*. Separata. 1978.
- WETTINGER, Godfrey. *Place-Names of the Maltese Islands. ca. 1300-1800*. San Gwann: Publishers Enterprises Group Ltd., 2000.